

В.М. Явтушенко

Харківський національний університет радіоелектроніки,
канд. філ. наук, доцент кафедри українознавства

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА КІНЦЯ ХІХ СТ. НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ (НА ПРИКЛАДІ ДРАМАТУРГІЇ Г.ІБСЕНА ТА П. МИРНОГО)

У роботі аналізується ставлення до проблеми становища жінки в суспільстві наприкінці ХІХ ст. Г. Ібсеном і П. Мирним. Обидва драматурги, незважаючи на різну національну приналежність, наголошують на спільній проблемі жіноцтва – неможливості самореалізації, відсутності свободи вибору, залежності від волі батьків, чоловіка, від громадської думки. І.Г.Ібсен, і П. Мирний наголосили на тому, що подібна ситуація неприпустима й продемонстрували своє бачення вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: національні особливості, гендер, свобода вибору.

В.Н. Явтушенко

ГЕНДЕРНАЯ ПРОБЛЕМАТИКА КОНЦА ХІХ СТ. НАЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ (НА ПРИМЕРЕ ДРАМАТУРГИИ Г. ИБСЕНА ТА П. МЫРНОГО)

В работе анализируется отношение к проблеме положения женщины в обществе в конце ХІХ ст., продемонстрированное в драматургии Г. Ибсена и П. Мырного. Оба драматурга, несмотря на разную национальную принадлежность, акцентируют внимание на общей проблеме женщин – невозможности самореализоваться, отсутствии свободы выбора, зависимость от воли родителей, мужа, от общественного мнения. И Г. Ибсен, и П. Мырный отметили, что подобная ситуация является недопустимой, и предложили своё видение решения этой проблемы.

Ключевые слова национальніе особеннлсти, гендер, свобода выбора

V.M. Yavtushenko

GENDER SUBJECT MATTER OF THE LATE ХІХ –TH CENTURY NATIONAL ASPECT (ILLUSTRATED BY THE DRAMATIC WORKS BY G. IBSEN AND P. MYRNY)

The paper analyzer the attitude to the problem of the women's status in society in the late ХІХ-th century demonstrate in G. Ibsen and P. Myrny's dramatic works. Both dramatist, Despite of their different nationality, concentrate the attention on the women's common problem – impossibility to be self-realized, lack of choice freedom, dependence upon the will of the parents husband, public opinion. Both G. Ibsen and P. Myrny noted that similar situation was not admissible and suggested their vision of solving their problem.

Keywords: national peculiarities, gender, choice freedom.

Гендерна проблематика тривалий час є предметом дослідження літературознавців, письменників, культурологів, філософів та фахівців інших галузей. У гендерному ракурсі можна розглядати і художню літературу, адже гендер залишає свій слід як в літературних текстах, так і в історії літератури. Такий підхід серед українських літературознавців практикували Соломія Павличко [7], Віра Агеєва [1] та інш. У 1999 році була видана книга «Гендерний аналіз українського суспільства» [3], у 2002 – монографія Н. Гапон «Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз» [2]. Автори цих досліджень наголошували на тому, що гендерна проблематика посідає значне місце в культурно-філософському дискурсі розвитку суспільства, що знайшло своє відбиття в літературних текстах.

Одним з перших родів літератури, де активно обговорювалась гендерна тематика, стала драматургія. Починаючи з середини 1870-х років у європейській драматургії відбулися якісні зміни, які привели до того, що з'явилася драматургія нового типу. «Назву розмаїті новаторські явища здобули згодом, лише на початку ХХ ст: походить вона від книги німецького критика К. Штейгера «Нова драма» (1902). Таким чином, «нова драма» стала трибуною для переосмислення тих явищ, які відбувалися в тогочасному суспільстві. Вона увібрала в себе найкращі досягнення з багатьох галузей – філософії, психології, етики, поєднала їх і винесла на розсуд глядача, даючи тим самим йому самому зробити висновок стосовно прийнятності або неприйнятності тих або інших явищ.

Одним з перших драматургів, хто розглянув становище жінки в буржуазному суспільстві, був норвезький драматург Генрік Ібсен. Герої п'єс цього автора є пересічними представниками тогочасного суспільства. Найбільш показовими у цьому відношенні є твори «Привиди» (1879), «Ляльковий дім» (1881). У п'єсі «Привиди» показана картина життя фру Альвінг. У молодості вона з примусу батьків одружилася з багатієм Альвінгом, але вже через рік не витримала й втекла до коханого чоловіка – пастора Мандерса. Однак, у закоханих не вистачило мужності протистояти стереотипам тогочасного суспільства. Озброєний високоморальними сентенціями про святість шлюбу, пастор переконав фру Альвінг повернутися до нелюба. Життя ж для жінки стало просто нестерпним. Її розбещений чоловік влаштовував регулярні пиятики, прижив із служницею нешлюбну дитину. Остаточо вбиває жінку звістка про те, що її єдина втіха в житті – син Освальд успадкував від батька невиліковну хворобу, викликану розбещеним способом життя. Автор наводить читача на думку, що в якійсь мірі й сама жінка винна у власній трагедії. Вона не наважилася кинути виклик тогочасним моральним устоям, не пішла за велінням свого серця. Головна думка п'єси – привиди минулого завжди будуть переслідувати людину, якщо вона колись зрадить свої інтереси, підкориться чужій волі. Розглянута в цій п'єсі й інша, не менш важлива проблема – проблема несвободи, залежності жінки, яка могла бути лише донькою, дружиною, матір'ю, а не самостійною особистістю.

Продовженням теми є п'єса «Ляльковий дім», яка викликала бурхливі дискусії, і в яких брали участь і критики, і глядачі. Публіку хвилювала гостра постановка проблеми становища жінки в буржуазній родині й брехливих, святенницьких основ, на яких базується ця родина. Героїня Г. Ібсена іде з родини, де її зневажають як особу, де нехтуються її людські якості, принижується її людська гідність, тим самим кидаючи виклик суспільству. У відповідь на слова чоловіка Хельмера, про те, що Нора не має права покинути сім'ю, тому що в неї є священні обов'язки перед чоловіком і дітьми, головна героїня говорить: «У мене є й інші, так само священні... обов'язки перед самою собою» [5, с. 45]. Норвезький драматург одним з перших літераторів виступив за право жінок мати власний вибір у суспільстві, реалізувати свій людський, творчий потенціал.

Одним з перших українських драматургів, що приділив значну увагу становищу жінки в суспільстві, проблемі жіночої самореалізації, був Панас Мирний. Роздуми автора багато в чому перегукувалися з ідеями представників як європейського, так і українського модернізму, зокрема з ідеєю вільної самореалізації жінки в тогочасному суспільстві. Думки, висловлені драматургом, згодом здобули значно глибше осмислення в представників такого явища, як «нова драма». На жаль, ні дослідники дискурсу модернізму, ні автори, які вивчали феномен «нової драми» в українській літературі, не приділили творчим здобуткам Мирного-драматурга належної уваги, що й зумовило актуальність нашої роботи.

Питання свободи особи в суспільстві, де кожен переслідує власні інтереси, не бажаючи рахуватись з іншими, особливо коли це стосується найбільш незахищеної верстви населення, над якою легко вчинити насильство, – жіноцтва, й стала об'єктом художнього дослідження в п'єсі «Лимерівна», а потім і «У черницях». Панас Мирний не

досяг тієї глибини аналізу буржуазного суспільства, як норвезький драматург, однак здійснив у своєму творі певну ревізію взаємин між членами соціуму українського села, прагнучи позбавити їх ідеалізації, повернути до них увагу тогочасного соціуму.

Головна героїня п'єси «Лимерівна» – Наталя – розумна, працелюбна, вродлива, чуйна до горя інших. Саме Наталя, як ніхто інший, має всі підстави вважатися драматичною особистістю, здатною до рефлексії, не пасивно, а активно сприймати життя, захищати в ньому себе. У неї помер батько, а мати стала п'яницею, заздрісною до чужого багатства. В українському суспільстві саме матері відводилася ключова роль у процесі впливу на долю дітей. Як зазначила В. Агєєва, «архетип матері був одним із засадничих в українській класичній літературі XIX віку, багато в чому визначаючи її ідеологічні параметри, множинність її психотипів і навіть стильові шукання письменників. Материнська влада була запорукою стабільності патріархальної селянської родини, а відтак і всього світопорядку» [1, с. 45]. На думку цієї ж дослідниці, досить часто мати стає «осудливим голосом патріархальності, її функція в текстовій структурі полягає не в самопрезентації, а більше в тому, щоб позбавити дітей свободи вибору (а отже, й зрілості духу, який стверджується саме в процесі вибору), вказати їм належні рамки, нагадати про незрушні принципи й заповідані поколіннями правила» [1, с. 48]. Саме такою жінкою подана Лимериха.

Бажаючи виправити своє матеріальне й соціальне становище, Лимериха прагне вдало, на її погляд, одружити свою єдину доньку. Мати вбачає в своїй доньці товар, який можна вигідно продати, бо продавати більше нема чого, і влаштувати свій добробут на старість. Це стає нав'язливою ідеєю для Лимерихи. Адже їхня родина не була увесь час бідною, до цього їх призвели смерть годувальника та пристрасть до чарки матері Наталі. Ось як згадує про Лимерів одна з героїнь п'єси – Маруся: «То тепер вони зубожіли, а колись про Лимареві достатки слава на все містечко стояла» [6, с. 21].

Одруження доньки із заможним Шкандибенком дозволило б Лимерисі не здобути достаток, а повернути його, тим самим мати за що продовжувати пиячити. Саме цей факт постійно «не помічався» радянськими дослідниками драматургії Панаса Мирного, які дещо спрощували конфлікт, наголошуючи на тому, що на перешкоді щасливого життя персонажів стоять соціально-класові причини – бідність головної героїні. Але в значно більшій мірі такою причиною є егоїстичний індивідуалізм матері, яка не хоче миритися й рахуватися з думкою доньки стосовно її власної долі. К.-Г. Юнг, досліджуючи материнський деспотизм, писав: «Ідучи за материнським інстинктом, цей тип жінок з безоглядною волею й тиском продирається й захоплює владу, що приводить до знищення як власної особистості, так і приватного життя людини. Чим більше не свідомо мати у своїй власній особистості, тим більша й могутніша її воля до влади» [8, с. 78].

Іще одним подібним типом матері виступає багата міщанка Шкандибиха, мати нареченого, за якого силоміць хочуть віддати Наталю, Ця жінка здавна має образу на Наталю й прагне помститися. Саме безправне становище Наталі як невістки давало усі підстави свекрусі сподіватися досягти цієї мети.

Новаторство Панаса Мирного полягало в тому, що він прагнув відійти від усталеної традиції в розгляді такого питання, як стосунки батьків та дітей, у той час, коли «емансипаційні вимоги часто сприймалися як загроза самій монолітності української справи, як посягання на найвищі святощі – шлюб, родину, батьківський авторитет, який звичайно ж асоціювався з авторитетом великої і незрушної духовної традиції» [1, с. 8]. Важливою рисою модерністського дискурсу було «руйнування надмірного материнського комплексу, заперечення сакрального синівського служіння, переосмислення патріархальної ієрархії вартостей» [1, с. 48]. Панас Мирний саме у монолозі Наталі висловив своє бачення цієї проблеми. Драматург відобразив ситуацію, коли батьки, заради

власного благополуччя, керуючись власним бажанням досягти певної мети, не рахуються з думками й прагненнями дітей. Саме в роздумах Наталі з цього приводу автор висвітлив власне занепокоєння подібним станом речей.

«Наталя. Господи! Нащо ти дав мені матір, щоб тільки вона приносила до мого серця нові муки та пекучі сльози? Нащо ти дав мені серце і заключив у його любову й шанобу до рідних йому? Живе ж на світі скотина, звірина усяка – і не скаржиться на своє нещастя!.. Згодувала пташка діток – і розпустила їх по світу широкому; вирости пташата малі – кинули і забули про матір свою. Кожне шукає щастя, де знає; ніхто йому силоміць не накидає свого, – кожне по-своєму щасливе... Чому ж ти, Боже, не дав того чоловікові? [...] Господи, який же немощний та безталанний чоловік на світі!» [6, с. 35 – 36]. На думку драматурга, батьківська любов повинна виявлятися не у вимозі беззастережної покори, а в наданні дитині права власного вільного вибору.

Саме таким вибором для Наталі є її односелець – Василь, якого ще в дитинстві прийняла до себе родина Кнурів. Виховавши Василя як прийомного сина, Кнури хотіли, щоб він одружився з їхньою донькою Марусею. Становище Василя робило його повністю залежним від волі прийомних батьків. Той факт, що вони вигодували його, на думку Кнурів, давав їм усі підстави розпоряджатися його долею на свій розсуд. Кохання та шлюб між Василем та Наталею не входили в плани ні Наталчиної матері, ні родини Кнурів. Разом з тим, те, що за Наталею впадає Карпо Шкандибенко, повністю відповідало інтересам Лимерихи та Кнурів. Усе розгортання дії – це показ того, як люди, один раз збрехавши, поставивши свої корисливі інтереси вище за загальнолюдські цінності, ламають життя не лише головним героям, а й самим собі.

Автор за допомогою промовистих деталей наводить читача на думку, що волевиявлення Наталі буде проігноровано. Для цього вже в другому виході він вводить епізод, коли Лимериха, навіть не порадившись з донькою, називає Карпа зятем. Також Панас Мирний демонструє, що в ситуації, коли ігнорується волевиявлення особи, можлива лише трагічна розв'язка. Вже на початку п'єси, коли заходить мова про можливе одруження Наталі із Шкандибенком, головна героїня заявляє: «Щоб я за Шкандибенка пішла? Щоб я за ним була? Та скоріше ніж обкипить кров'ю у моєму серці, ніж я за ним буду» [6, с. 19]. Ця промовиста деталь, проігнорована тими, кому ці слова адресувалися, створює атмосферу трагічності вже на початку п'єси. Цим автор показав рішучість Наталі у боротьбі за своє щастя й неможливість будь-яких компромісів з її боку. На жаль, герої п'єси не поставились з належною повагою до цієї перестороги, що, зрештою, й привело до трагічної розв'язки.

Маруся, Карпо, Лимериха, Кнур для того, щоб досягти своєї мети, підготували цілу змову. Вони вирішили під загрозою того, що Василя повинні забрати у пікінери, на деякий час спровадити його з села. Тим часом за його відсутності одружити Наталю з Шкандибенком, а Василеві після повернення нічого не залишиться, як одружитися з Марусею. Василь, який не підозрює підступного задуму з боку прийомного батька, та зведеної сестри, погоджується піти з села.

Справжні наміри Кнура не мали ж нічого спільного з тим, що він обіцяв Василеві. Приймний батько хоче вчинити по-своєму будь-якою ціною. Його мало цікавило те, що відчуватимуть Василь та Наталя.

Отже, ми бачимо, як старше покоління за допомогою брехні хоче досягти своєї мети. Причому, трагізм ситуації полягає в тому, що ніхто з батьків не хоче поганого своїм дітям. Просто егоїстичне прагнення старшої генерації нав'язати свою волю у цій ситуації набуло найбільшого вияву. Для Лимерихи, Кнура основним мірилом достойного життя є заможність. Прагнучи таким чином допомогти дітям, старше покоління навіть не хоче помічати, якої шкоди воно їм завдає. Не рахуючись із свободою інших, батьки врешті-

решт втрачають і власну свободу, стають заручниками власних егоїстично-індивідуалістичних намірів.

Загалом, тема свободи й несвободи особистості в буденному родинному житті, будучи однією з провідних у представників європейської драматургії, була новою для української драматургії. На вільну людину, за Панасом Мирним, суспільство накладає тягар великої кількості умовностей, архаїчних пережитків, моральних зобов'язань. Усе це робить неможливим для жінки здійснювати власний вибір, а відтак і бути щасливою.

Панас Мирний тут окреслив ту проблему, яку розкрив у своїй творчості один з найбільш яскравих представників «нової драми» – Генрік Ібсен. Розгляд подібних тем давно, на думку Панаса Мирного, потребував проєкції на українське суспільство. Драматург не сягнув глибин у розкритті подібної ситуації, а лише накреслив проблему, виніс її на розгляд загалу.

Дійсність для драматурга – це замкнене коло, з якого для героїв, фактично, немає виходу. Переслідуючи власні інтереси, руйнуючи чуже кохання, герої твору Панаса Мирного, не помічають, як руйнують себе, формують навколо себе ситуацію трагедійної безвиході.

Перелік посилань

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму / Віра Агеєва – К.: Факт, 2003. – 320 с.
2. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз. / Н. Гапон – Львів: Літопис, 2002. – 310с.
3. Гендерний аналіз українського суспільства / [Наук.ред. Т. Мельник]. – К.: Златограф, 1999. – 294с.
4. Гендер і культура: зб. ст. / [Упорядн.: В. Агеєва, С. Оксамитна]. – К.: Факт, 2001. – 224с.
5. Ібсен Г. Кукольний дом // Ібсен Генрик. Собр. соч.: В 4 т. / Генрик Ібсен – М., 1958. – Т. 4. – С. 371 – 455.
6. Мирний П. Лимерівна // Зібрання творів: У 7 т. / Панас Мирний – К., 1970. – Т. 6. – С. 9 – 75.
7. Павличко С. Фемінізм / Соломія Павличко – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 322с.
8. Юнг К. Трансцедентальна функція. Обзор теории комплексов. // Избранное / Карл Юнг– Минск, 1998. – 358 с.